

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

DENKOVIĆ ANDREA

HORVÁT–MAGYAR KÉTNYELVŰSÉG A KÖZOKTATÁSBAN

A kétnyelvűség szociolingvisztikai dimenziói a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Szláv Nyelvtudományi Doktori Program

Program vezetője: Dr. Bańcerowski Janusz DSc, professor emeritus

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Dr. Bańcerowski Janusz DSc, professor emeritus

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Vig István DSc, habilitált egyetemi docens
Dr. Gadányi Károly DSc, egyetemi tanár

A bizottság titkára: Dr. Ráduly Zsuzsanna PhD, egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Mojszejenkó Viktor DSc, egyetemi tanár
Dr. Barics Ernő CSc, egyetemi docens

Témavezető: Dr. Nyomárkay István MHAS, professor emeritus

Budapest, 2013

A kutatás célja, területe és alkalmazott módszere

Az empirikus kutatást Dél-Baranya és Kelet-Szlavónia oktatási intézményeiben végeztem, Horvátország egyetlen olyan területén, ahol még tömbben koncentráltabb nagyobb arányú magyarság¹, akik mindennapi beszédprodukciónak folyamán két vagy három nyelvi kódot alkalmaznak, viszont egyre szűkülő anyanyelvi életterük az államnyelv növekvő presztízse és intenzív nyelvi hatása mellett úgy tűnik kedvező feltételeket biztosít az elmúlt években tapasztalható felgyorsult ütemű asszimilációs folyamatnak. Kétnyelvű közösségek érintkezésének nyelvi következménye az egyik nyelv dominanciája, mely fokozatosan nyelvváltást eredményez(het), hiszen ha az eredetileg domináns anyanyelvből korlátozott használati körű nyelv lesz, idővel a másodnyelv válik dominánssá, ez pedig a többségi nemzet irányába történő nyelvi és kulturális asszimiláció jeleként legtöbbször az egyik nyelv teljes feladásával jár (Kiss 2002: 196).

A kutatás célkitűzése az eltérő nyelvi háttérű fiatal korosztályú beszélők mai nyelvhasználatának széles körű elemzése, melyre ideális kutatási terepnek a közoktatás helyszíne bizonyult, a nagyszámban elérhető tanulók pedig alkalmas adatközlői csoportot képviselnek a beszélőközösség és a nyelvhasználat reprezentativitása szempontjából. A 2008/2009-es tanévben primer és szekunder kvantitatív kutatáson alapuló vizsgálat folytán gyűjtött nyelvi korpusz a tanulók nagyszámú részvétele által – a magyar nyelvű oktatásban részesülők egészét tekintve – átfogó betekintést nyújt a horvátországi magyar fiatal korosztály nyelvi helyzetébe szinkrón nyelvállapot leírásával. A kommunikációs rendszerük megzavarása nélküli környezet és természetes élethelyzet – iskola – biztosításával, a rétegzett mintavétellel begyűjtött nyelvi adat híven tükrözi az alapsokaság mennyiségi és minőségi tulajdonságait a deskriptív adekvátság követelmény elérésének megfelelően (Kiss 2002: 33). A tanulók átlagosan egy vagy két osztályfőnöki órán a gyűjtő jelenléte nélkül töltötték ki a kérdőívet a megfigyelői paradoxon² jelenség nem kívánatos következményének elkerülése érdekében.

A felmérésben résztvevő 186 tanuló reprezentatív mintának tekinthető, akik korösszetétel – 10–14, illetve 14–18 év közötti – és oktatási tannyelv – magyar tannyelvű általános iskolások, magyar tannyelvű középiskolások, horvát tannyelvű általános iskolások – alapján differenciált célcsoportokat alkotnak, amellyel, hogy családi környezetük különböző nyelvi háttért biztosít, s hétköznapi interakcióikban ennek megfelelően eltérő nyelvi hatás éri őket. A disszertációban megkísérlem feltárni a másodlagos szocializációs folyamatában lévő horvátországi magyar tanulók kétnyelvű nyelvhasználatát szociolingvisztikai megközelítés alapján, azaz az anyanyelv és másodnyelv nyelvváltozatainak helyét, szerepét és konkrét megnyilvánulását nyelvi életükben, illetve repertoárjukban, valamint az oktatás tannyelvének szerepét és a másodnyelv kontaktusát nyelvismeretükre, beszédhelyzetben alkalmazott kódválasztásuk és kódváltásuk előidéző tényezőit, melyre passzív gyűjtést, illetve résztvevő megfigyelést és feltáró kérdőíves módszert alkalmaztam. A kérdőív jelentős előnye az adatközlők nagyszámú részvétele mellett, hogy a vizsgált beszélőközösség nyelvi viselkedéséről az egyezések és különbségek összehasonlíthatósága érdekében átfogóbb, a nyelvi változó számszerűsíthető és szisztematizálható, statisztikai elemzésre alkalmasabb módszert szolgál, amellyel, hogy nagyobb minta adataira támaszkodva teljesebb képet mutat a nyelvhasználatról, s a vizsgált jelenségek alkalmazásáról, ezáltal következtethető a releváns nyelvi jelenség dinamikájára. A társadalmi körülmények által determinált kétnyelvűségi helyzetek sokféle variációjából adódóan a kétnyelvűség egzakt mérése lehetetlen, viszont a közösségekben uralkodó nyelvhasználatok felmérésére, a nyelvváltozatok általános fejlődésirányának megjelenítése szempontjából relevánsnak bizonyul, ezáltal hasznos információkat nyerhetünk a nyelvcserre vagy nyelvmegettartás folyamatának irányáról.

Az értekezés témája és szerkezeti felépítése

A disszertáció öt egymással szorosan összefüggő fő részből áll, az általános áttekintést nyújtó három fejezetet a kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásának szociolingvisztikai vizsgálata követi négy fejezetben tagolva.

I. Az első részben a horvátországi magyar közösség múltja és jelene került ismertetésre a történeti és a népességstatisztikai viszonyok összefoglaló elemzésével, továbbá az iskola szerepe a kisebbségi oktatás keretében, mely meghatározó nyelvhasználati szintéreként a kisebbségi nyelv megőrzésének vagy megszűnésének fő eszköze, ezáltal az oktatás nyelve nagymértékben befolyásolja egy közösség létét, kultúráját és nyelvét. Horvátország történeti áttekintésében vázoltam azon kulcsfontosságú eseményeket, alapvető folyamatokat, melyek meghatározónak bizonyultak az ország fejlődésirányára és demográfiai változására, valamint előidézték sajátos népességi viszonyainak és földrajzi határának kialakulását, hozzájárulva kulturális sokszínűségéhez és mai etnikai homogenizálódásához, s ezáltal nyelvi helyzetéhez. A végbement népmozgások, az ideiglenes vagy végleges, illetve egyéni vagy egész csoportra kiterjedő belső és külső migrációk a nyelvi-etnikai összetétel átrendeződésével pedig a kétnyelvűség kialakulásának leggyakoribb múltbeli és jelenlegi módja (Bartha 1999: 44). Ezt követően ismertetésre került a horvátországi magyar tannyelvű oktatási intézmények rövid története és tanulóinak létszámalakulása a kétnyelvű oktatási programok lehetőségeinek keretében, mivel az oktatás folyamán a közeg (a nyelvek) és a kulturális tartalom befolyásoló hatása a tanulók későbbi tényleges nyelvhasználatára, azaz a kisebbségi nyelvek megőrzésére, ezáltal az iskola megszilárdíthatja „bizonyos nyelvek és kultúrák relatív fontosságának a tudatát”, vagy „a nyelvek elpusztulásának, illetve elnyomásának egyik leghatékonyabb” módszerévé is válhat (Skutnabb-Kangas 1997: 6).

II. Az általános bevezető fejezeteket a horvátországi magyar tanulók kétnyelvű nyelvhasználatának szociolingvisztikai szintézise követi szinkron állapot leírásával. A kétnyelvűségi helyzetek sokféleségéből adódóan a kutatás folyamán gyűjtött nyelvi korpusz eredményei a nyelvek ismeretében jelentkező különbségek feltárása érdekében a nyelvismereti fok – domináns vagy balansz kétnyelvűség³ –, a nyelvsajátítás ideje – korai vagy kései, illetve szimultán vagy szukcesszív kétnyelvűség – és a nyelvtanulási környezet – természetes vagy ellenőrzött – kategorizálás alapján kerültek ismertetésre a tanulók önértékelésére épülő szubjektív megítélése alapján, mely dichotómiák relevánsak kétnyelvűségük megjelenítése szempontjából.

III. A tanulók tannyelvtől függően eltérő nyelvi környezetben szocializálódnak, a nyelvi helyzetük megismeréséhez szükségeszerű felmérni nyelvválasztási szokásaik minél szélesebb skáláját, azaz a horvát és a magyar nyelv alkalmazásának gyakoriságát nyilvánossági fok alapján differenciált nyelvhasználati – informális és formális – szintereken, valamint az elsődleges nyelvi mintát biztosító családi szintér nyelvválasztását a szociokulturális tényezők⁴ figyelembevételével. A közvetlen környezeti hatás kizárásával – nem szükséges a beszédpartner jelenléte – a nyelvhasználó legspontánabb és legszemélyesebb nyelvi megnyilvánulási formának minősülő egyszemélyes aktív és passzív nyelvhasználat alapján került vizsgálatra Lanstyák–Simon (2002: 347) tanulmánya nyomán.

IV. A nyelvhasználati szinterek bővülése vagy szűkülése tükrözi a beszélők adott nyelvhez/nyelvekhez és nyelvváltozathoz való viszonyulásának változását, a nyelvi attitűd megváltozása pedig társadalmi okokra visszavezethető nyelven kívüli tényezők függvénye, ezáltal közvetve hatással van a nyelvhasználatra, azaz egy beszélőközösségben folyamatban lévő nyelvi változások leginkább attitűdvizsgálattal mérhetők (Kiss 1996: 151). Ismertetésre kerültek a horvát és a magyar nyelvváltozatok megítélésének vizsgálati eredményei, a tanulók nyelvi életét befolyásoló nyelvhasználati környezet legfontosabb összetevőinek mögöttes mozgatórugóinak feltárása a

nyelvi attitűd és nyelvi sztereotípiavizsgálata keretében, hiszen a kétnyelvű beszélők nyelvi viszonyulásmódja – amellet, hogy közösséggel való azonosulásnak, illetve közösségvállalásnak egyik lehetséges kifejezője – nem feltétlenül egyezik nyelvi és etnikai identitástudatával.

V. Az utolsó fejezet a horvátországi magyar nyelvváltozatban megnyilvánuló nyelvi jelenségekkel foglalkozik a kontaktusváltozók és az egyetemes változók vizsgálatának keretében, a tanulók és a többi Kárpát-medencei kétnyelvű régióban élő beszélők nyelvhasználatának részletezésével a közös nyelvi jellemzők és az eltérések sajátosságainak feltárása érdekében. Konkrét nyelvi változókon keresztül a tanulók nyelvhasználatában a környezet nyelvének kontaktushatása került vizsgálatra, azaz a funkcionális értelemben vett anyanyelvük használata mennyire követi a horvátországi magyar nyelvváltozat vagy a magyar standard normáit. Kétnyelvű beszélőközösségek esetében a másodnyelv változó intenzitású hatásának következtében differenciált nyelvhasználat kialakulását idéz(het)i elő egyéni és közösségi szinten egyaránt, a közvetlen kontaktushatás mellett a korlátozott első nyelvhasználat pedig a beszélők nyelvi rendszerében változást eredményez(het), hiszen a nemdomináns kisebbségi nyelv leépülése együtt jár(hat) a domináns nyelv (többségi nyelv) elemeinek beépülésével a kisebbségi nyelv rendszerébe.

A kutatás eredményei

A magyarok demográfiai jellemzése – a kétnyelvű oktatás perspektívái

A múlt század folyamán végbement demográfiai, gazdasági, politikai, szociális, területi és társadalomszerkezeti változások következtében a horvátországi magyar kisebbség a hetedére csökkent, ezáltal a leggyorsabban fogyatkozó közösséggé vált – Szlovéniát követően – a Kárpát-medencei magyarság viszonylatában⁵, egyre szűkülő homogén nyelvi életterük pedig alapjául szolgál a statisztikailag úgy tűnik megállíthatatlan asszimilációs folyamatnak, s felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek. Látványos demográfiai eróziójuk serkentő tényezője az elszórt területi koncentrátságból származó szórványhelyzetük – oktatási intézmények hiánya –, s identitásgyengülés következtében rohamos etnikai asszimilációjuk erőteljes nemzetváltási hajlandóságot hordoz, mivel a magyar nemzetiségűek negyede már más anyanyelvűnek vallja magát⁶ (Popis stanovništva 2001.). A magukat magyar nemzetiségűnek, de más anyanyelvűnek vallóknál már feltehetően megtörtént a nyelvi asszimiláció, s ezt nagy valószínűséggel követi a nemzetiségi asszimiláció is, mivel a nyelvi asszimiláció abban az átmeneti, meglehetősen instabil (hosszú ideig nem fenntartható) fázisában kimutatható és népszámlálási adatokból mérhető, amíg az etnikai asszimiláció még nem történt meg, hiszen ezt követően nemzetiségi kategóriaként már nem fognak szerepelni a statisztikában, a befejeződött vagy előrehaladott szakaszában levő nyelvi asszimiláció pedig szinte magától indítja be az etnikai asszimiláció folyamatát⁷ (Szilágyi 2002: 64–96).

Az iskola oktatási és nevelési feladatkörű funkciójából adódóan egyrészt társadalmi szinten elősegíti a tanulók anyanyelvi nyelvhasználatának alakítását, nyelvi tudatuk s anyanyelvi készségük fejlesztését, másrészt „a társadalmi normák szerinti viselkedés bizonyos szabályait, mintáit közvetíti explicit és implicit módon egyaránt” (Kiss 1996: 139). A nevelés „lényegében nem más, mint az emberi kapcsolatok szervezeti rendszereiben való kívánatos viselkedés kialakítása”, a nyelvi fennmaradást célzó oktatási program szerepköre pedig hatványozott jelentőségű kisebbségi körülmények között, hiszen presztízsváltozatként közvetíti a köznyelv írott és beszélt változatát (Buda 1994: 180). Annak ellenére, hogy a hatályban lévő horvát törvények a nemzeti kisebbség nyelvén

folyó oktatást a horvátnál kisebb tagozat részére is engedélyezik, napjainkra létszámihiány – igényhiány – okán a magyar tannyelvű oktatási intézmények megszűnése, s ezzel párhuzamosan a másodnyelvű oktatást választó – a magyar nyelvet csupán fakultatív anyanyelvápolásként tanulhatják – iskolások számának növekedése tapasztalható. A másodnyelvű oktatás keretében zajló anyanyelvápolás következményei lényegében megegyeznek a befullasztási program hatásaival távlati egynyelvűséget okozva a többségi nyelven, a kisebbség nyelvén folyó oktatás pedig az anyanyelv megtartása és fejlesztése – valamint a többségi nyelvben való magas szintű kompetenciák kialakítása – szempontjából leghatékonyabb nyelvmegőrzést célzó program kétnyelvűséget eredményezve (kétnyelvűségi oktatási programok Skutnabb-Kangas-féle tipológia alapján In: Göncz 1999: 105; Kiss 2002: 225–6). Az anyanyelvű oktatás nyelvfejlesztő eszközként kulcsfontosságú a kisebbségek nyelvi megmaradásában, hiszen „gyakorlóterepe” a nyelvhasználatnak, a változatos regiszterkészlet és a legkülönbözőbb szaknyelvek szóbeli és írásbeli produkciójának, amellet, hogy presztízstényezőként növeli a kisebbségi nyelv tekintélyét hozzájárulva a nyelvcsere lassításához (Lanstyák 1994: 90).

A tanuló teljes kétnyelvűsége – kettős egynyelvűség⁸ – érdekében azt a nyelvet szükségszerű az oktatási szocializáció folyamán intézményileg támogatni, melynek egyébként az iskolán kívüli szélesebb társadalmi környezetben kisebb az esélye a magas szintű elsajátításra, mivel „az anyanyelven folyó programok során fejlesztett, mindkét nyelv közös alapját képező tudás paradox módon a többségi nyelvtudást is elősegíti, feltéve, hogy a többségi nyelv második nyelvként való oktatása megfelelő” (Skutnabb-Kangas 1997: 31). Többségi tanulók esetében az első nyelvük az iskola segítsége nélkül is jól fejlődik, másodnyelven folyó oktatásuk magas fokú kétnyelvűséget eredményezhet, a kisebbségi tanulóknál viszont a többségi nyelven történő oktatással mindkét nyelv hiányos fejlődését és gyenge tanulmányi teljesítményt okozhat, azaz akár kettős félnyelvűséghez, illetve szemilingvalizmushoz vagy szubtraktív kétnyelvűséghez vezethet. A két nyelv szoros kölcsönhatására kétnyelvű beszélőknél a Cummins-féle küszöbhipotézis és a fejlődési kölcsönhatás hipotézise szolgál magyarázattal, melyeknek közös kiindulópontja a hozzáadó és felcserélő kétnyelvűségi helyzet függvényében a kétnyelvű felkészültség (bilingvális kompetencia) összetevőinek – felszíni és kognitív nyelvi kompetencia – szintjétől meghatározott (Göncz 1999: 112–5). A bírálatok ellenére a küszöbhipotézis kielégítő magyarázatot nyújt a kétnyelvűség típusa és az intellektuális fejlődés összefüggésére, hiszen a kétnyelvű kompetencia alacsony szintjének túllépése kiiktatja a negatív hatásokat, magas küszöbének elérése pedig előfeltétele a kétnyelvűség serkentő hatásainak kifejezésére az értelmi fejlődésben, habár a pontos küszöbértékek nem határozhatóak meg egyértelműen. Hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben mindkét nyelv serkentésével a kétnyelvűség pozitív hatása várható, a domináns kétnyelvűség semmiféle hatást nem gyakorol a gyermek kognitív készségeinek fejlődésére, míg a felcserélő helyzetnek negatív következménye, hogy egyik nyelvben sem alakul ki megfelelően a kognitív nyelvi kompetencia – az iskolai eredményességét fontos meghatározó tényezője –, a fejlődési kölcsönhatás hipotézisének lényege pedig éppen, hogy a második nyelvben elérhető nyelvi kompetencia az anyanyelvben kialakult kompetencia függvénye (uo.). E szerint, ha az első nyelvben a felkészültség alacsony és beiktatjuk a második nyelv intenzív tanulását, ez károsítja az első nyelv fejlődését és ezáltal a másodnyelvet is korlátozza, míg ha az első nyelvi kompetencia szintje magas, akkor a nyelvi fejlődés károsítása nélkül megfelelőek a feltételek a másodnyelv fejlődéséhez, vagyis a funkcionális kétnyelvűség kialakulásához (Göncz 2004: 267).

Kétnyelvűség a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában

A felmérésben résztvevő tanulók gyermekkori horvát–magyar kétnyelvű mintát alkotnak – eltekintve a másodlagos szocializálódásuk folyamán tanult harmadik nyelvtől, illetve többnyelvűségtől –, a kétnyelvű nyelvsajátítás pedig „az egynél több nyelvvel való igen korai, egyidejű, rendszeres és folyamatos érintkezés eredménye” (De Houwer 1995 In: Bartha 1999: 189–90). Az elsődleges szocializáció szakaszában háromnegyedük első nyelvként a magyart sajátította el és ezt követően a horvát nyelvet, a második nyelv elsajátításában viszont – a horvát és a magyar nyelvénél is – az elsődleges és másodlagos szocializációjuk színterei, azaz a család és az iskola megközelítőleg azonos súlyú forrásként szerepelt, a korai szukcesszív periódusban zajló nyelvsajátítás pedig elősegíti az anyanyelvi szintű kommunikatív, illetve nyelvi kompetenciájuk kialakulását. A szülők anyanyelvére vonatkozó eredmények szinte összhangban álltak a tanulók válaszaihoz viszonyítva, azaz gyermekeik számára az elsődleges szocializáció folyamán biztosították a nyelvi továbbörökítést. Anyanyelvük ellenére azonban lényegesen kevesebben részesültek magyar tannyelvű oktatásban – kimagaslóan a horvát tannyelvű tanulók szülei –, így nem váratlan az oktatási program tannyelvének választása gyermekeik számára a másodlagos szocializációjuk folyamán. A tanulók többnyire azonos nemzetiségű szülők gyermekei és a célcsoportokon belül ugyancsak az azonos anyanyelvű, illetve nemzetiségű házasságok dominálnak. A vegyes házasságú szülők gyermekei is viszont túlnyomórészt magyar anyanyelvűnek tartják magukat és nagy többségük az édesanyjuk anyanyelvét tekinti saját anyanyelvének, a kisebbségi nyelv átadásának pedig általában nagyobb az esélye, ha annak hordozója az anya (Bartha 1999: 141).

Közvetve a tanulók környezetében használt nyelvek gyakoriságából lehetséges következtetni a nyelvrendszerük fejlettségi fokára – nyelvi dominancia vagy nyelvi egyensúly –, a bilingvista gyermeknél azon nyelv lesz domináns, melyre a gyermeknek nagyobb szüksége van, vagy a könnyebben elsajátítható nyelvi formák nyelve, emellett a nyelvek különböző ismerete eltérő nyelvi viselkedést eredményez, ez pedig megkülönböztető hatást fejthet ki a személyiségvonás alakulására is (Grosjean 1982 In: Bartha 1999: 184-5; Göncz 1985: 17). A nyelvismereti szint alacsonyabb és magasabb kategóriájú csoportosításában, a magyar és a horvát nyelvtudásukat magas – a magyar anyanyelvi, a horvát jó – nyelvismereti szintűnek minősítették, ahol a célcsoportok között jelentkező eltérések – a magyar tannyelvű iskolások *a magyar nyelvismeretüket sokkal, illetve valamivel jobbnak értékelték* és csupán *alacsony hányadban a horvátot*, a horvát tannyelvű tanulók pedig *az azonos mértékű nyelvtudást* és *legkevesébé a magyart* – az iskola nyelvi szocializációjának következményét jelzik. A kutatási eredmények egyértelműen alátámasztják az oktatás tannyelvének befolyásoló hatását a nyelvhasználati kompetenciák alakulására, hiszen a magyar tannyelvű iskolásoknál erőteljesen a magyar nyelv dominál, a horvát tannyelvű általános iskolások viszont a horvát nyelvet preferálják a vizsgált alapkészségekben, azaz az értés és a beszéd a családi szintérből származik, az írás és az olvasás pedig egyértelműen az iskola nyelvi szocializációjának következménye.

A horvát és a magyar nyelvhasználat színterei

Általános szociolingvisztikai tapasztalat, hogy a kétnyelvűségi egyensúly valamelyik nyelv dominanciájának, azaz erősebb érvényesülésének irányába mozog. A nyelvi dominanciaviszonyok különböző körülmények hatására – akár az egyén életszakaszaiban is – változhatnak, kontaktushelyzetben pedig a dominanciaváltás következményeként – előfordulhat az egyik nyelv készségeinek csökkenésével a másik nyelv kompetenciájának növekedése – a

nyelvhasználati minták és a nyelvi repertoár változásával – akár az egymást követő nemzedékek viszonylatában – átértékelődik a nyelvek szerepe, s a kódok, valamint a hozzájuk tartozó kommunikatív normák is új jelentést kapnak (Bartha 1999: 184-6). A nyelvhasználati szinterek elemzésében látható, hogy a tanulók nyelvi repertoárjában a magyar nyelv túlnyomórészt erős szerepet tölt be – leginkább az anyanyelvű iskolásoknál – az informális és formális szintereken túl az egyszemélyes nyelvhasználatukban is. Az egyszemélyes passzív nyelvi tevékenységbe a (néma) olvasás és a rádióműsorok hallgatása, illetve tévéműsorok nézése tartozik, ahol a nyelvi befolyásolhatóság hiányában a nyelvhasználó passzív befogadóként nem pedig aktív alkotóként vesz részt. Az egyszemélyes aktív nyelvhasználatba az imádkozás, gondolkodás, számolás (központosított szintéreként az iskoláztatás nyelve), káromkodás, állatokhoz szólás magánszférát illető szinterek tartoznak, ahol a beszélők gondolati síkon a számukra legtermészetesebbnek tűnő nyelvhez folyamodnak, s emellett a korai kétnyelvűség fokmérője is lehet a belső nyelvi produktumok létrehozásának a nyelve (Kiss 2002: 214). Ez a szféra a nyelvhasználó legtisztább nyelvválasztási megnyilvánulása, ahol akár a mások előtt nem vállalt gondolatai is előfordulhatnak, azaz ez az a nyelv, amelyhez leginkább kötődik, viszont a nyelvhasználat aktív jellegéből adódóan a környezet jelenléte – esetleges meghallóként – elvileg elképzelhető. Az anyanyelvű oktatásban részesülő iskolások egyöntetűen magyardomináns kétnyelvű csoportot alkotnak – magyar tannyelvű középiskolásoknál kiemelkedően magyar nyelvhasználat érvényesül –, hiszen a nyilvánossági fok növekedésével nő a magyar nyelv preferálása és csökken a horvát nyelv használata. A többségi nyelven tanulók balansz kétnyelvű csoportot képeznek, akiknél anyanyelvű nyelvhasználat mellett a horvát nyelv magas mértékben preferált több szintéren – már az egyszemélyes nyelvhasználatukban is –, a nyilvánossági fok növekedésével pedig csökken a magyar nyelv használata a horvát nyelvközösségű szocializálódásuk következtében. Hosszú távon az anyanyelv kizárólag a családi szintérré való visszaszorulásával néhány generáción belül fennáll a nyelvvesztés, illetve nyelvcsere veszélye, hiszen az informális szférára korlátozott nyelvhasználatnál gyakran megszűnik a stilisztikai változatosság, ezáltal funkcionális nyelvi rendszerek változásai történnek, így kérdéses milyen irányú folyamatok – nyelvcsere vagy nyelvmegtartás – kezdeményei.

A különböző generációs csoportok nyelvválasztási szokásainak vizsgálatával leginkább tetten érhető a nyelvi asszimiláció folyamata, mivel a nemzedékek nyelvhasználatában jelentkező különbségek kimutatásával, a különféle nyelvhasználati szintereken gyökeresen eltérő nyelvválasztás a fokozatos nyelvcserefolyamat jele, azaz az egyik nyelvi egynyelvűségből átmeneti kétnyelvű szakaszon a többségi nyelvű egynyelvűség felé (Bartha 2007: 219–20). Emellett a nyelvelsajátítás alapjául szolgáló nyelvi mintát elsősorban a család biztosítja, melynek sikeressége jelentősen függ a hallott beszéd tartalmától és jellemzőitől, a nyelv és a kultúra között pedig szoros kapcsolat áll fenn, hiszen egy nyelv struktúrája befolyásolja beszélőinek világszemléletét, a nyelven kívüli valóság észlelését (Sapir–Whorf hipotézis⁹). A magyar tannyelvű iskolások szülei kifejezettebben csak a magyar nyelvet választják, míg a horvát tannyelvű tanulók szülei gyakrabban alkalmazzák a magyar nyelvet gyermekeikhez viszonyítva – a baráti és szomszédai érintkezéseikben kizárólag már a horvát nyelvet – a vizsgált szintereken, mely egyrészt jelzi a környezet nyelvének domináns helyzetű szerepkörét, másrészt a tudatosan választott oktatási program általi nyelvtervezési stratégiával bekövetkezett nemzedéki változást a másodlagos szocializáció folyamán. A szülők hozzáadó kétnyelvűségi körülményekkel biztosíthatják gyermekeik magas fokú kétnyelvűségének kifejlesztését, az iskola feladata pedig tájékoztatni a szülőt „ahhoz, hogy a két nyelv nagyjából egyforma szintig felfejlődjön, a két nyelv és kultúra hatásainak nagyjából egyenlő erősséggel kell hatniuk a gyerekekre”, hiszen ha „az egyik nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg a legszűkebb környezetre korlátozódik, és az élet minden

más területén a másik nyelv és kultúra hatásai érik a gyereket, világos, hogy az első nyelv elsorvad, és helyét az erősebb hatásokkal bíró veszi át” (Göncz 2004: 274).

Nyelvi attitűd alakulása kisebbségi helyzetben

A nyelvválasztást számos tényező közvetlenül vagy közvetve együttesen befolyásolja, kétnyelvű beszélőközösségekben a nyelvi attitűdvizsgálatok, illetve a kisebbségi nyelvhez fűződő viszonyulás döntő szerepet játszik annak megmaradásában vagy visszaszorulásában, azaz elsajátításának hatékonyságában és használatának mértékében, vagyis a nyelvi változások kimenetelében. A vizsgálatban résztvevő tanulók a horvát és a magyar nyelvhez egyaránt túlnyomóan kedvezően viszonyulnak és csak elenyésző mértékű a negatív nyelvi attitűd, a megismerő és értékelő komponenseket¹⁰ feltáró kérdések alapján. Az érzelmi tényezőre vonatkozólag azonban sokkal kevésbé kötődnek a magyar nyelvhez, a horvát nyelv – legnagyobb részük nem birtokolja anyanyelvi kompetenciákkal – pedig viszonylag magas szerepet tölt be nyelvi értékítéletükben – legjellemzőbb a magyar tannyelvi iskolásokra –, annak ellenére, hogy többségük magyar anyanyelvű, magyar nyelvű iskolában szocializálódik, könnyebb kifejezőeszköznek tekinti a magyar nyelvet és kommunikációjában ismeretlenek számára észrevehető a kétnyelvűsége. Ez viszont a környezet nyelvének presztízsnövekedésének, s párhuzamosan a magyar nyelv presztízsvesztésének tulajdonítható, a nyelvhasználó pozitív vagy negatív beállítódása pedig jelentősen meghatározza az általa ismert nyelvekhez való viszonyulását, ezáltal nyelvválasztását. A tanulókat a horvát nyelvtudásuk javítására többnyire a területi és nemzeti kötődés szülőhazájukhoz, valamint a magasabb szintű nyelvtudással könnyebb társadalmi érvényesülés, illetve kommunikáció általi indokok ösztönzik, míg a magyar nyelvhez pozitívan viszonyulók a nyelv- és beszédfejlesztés tökéletesítésével, valamint a kommunikációval, a két- vagy többnyelvűség hasznosságával, illetve szükségszerűségével az életben magyarázták és kevésbé az immanens anyanyelvi identításelemmel. A célcsoportok eredményei attitűdbeli ingadozás jeleit hordozzák, vagyis egyfajta ellentétes irányú differenciált viszonyulási beállítottságot jeleznek, hiszen a horvát nyelvhez leginkább a horvát általános iskolások és középiskolások, a magyar nyelvhez pedig a magyar általános iskolások viszonyulnak negatívan. Anyanyelvükhöz leghatározottabb pozitív viszonyulás a középiskolások csoportjánál tapasztalható, hiszen azon korosztályt képviselik, akik beszédhelyzetnek megfelelően kialakult nyelvhasználati szokásokkal rendelkeznek informális és formális szinten egyaránt, így nyelvi beállítottságuk is érzékelhetően nagymértékben stabilizálódott – az általános iskolás tanulókhoz viszonyítva –, az életkorral pedig általában lineárisan arányos az anyanyelv használata. A nyelvi sztereotípiák vizsgálatára vonatkozólag a tanulók jelentős része esztétikailag a magyarországi standard magyar nyelvváltozatot minősítette szebbnek – leginkább a horvát tannyelvi általános iskolások –, ahol az anyanyelvre, a nemzetiségre, valamint az államnyelvre utaltak kifejtett magyarázataikkal, a választékosabb és gazdagabb nyelvváltozat mellett. Ez viszont jelzi a saját nyelvváltozatukra, illetve közösségükre leértékelő viszonyulásmódot, míg az alacsony számú horvátországi magyar nyelvváltozatot kedvelő a kiejtéssel, a hangsúlyozással, a tájszólás jellegével, valamint az érzelmi kötődéssel támasztotta alá válaszáat. A horvát és a magyar nyelv akusztikai minősítésére vonatkozó válaszok szintén a horvát nyelv viszonylag magas társadalmi presztízspozíciójára utalnak, mivel az elvontabb, illetve komolyabb párbeszéd lebonnyolítására egyértelműen a másodnyelvet értékelik megfelelőbbnek, a szleng, a viccek és a vulgarizmusok mellett, anyanyelvüket pedig általában a gazdag szókincsel, a választékos beszéddel, valamint a szépirodalom, a vallás és a tiszteletadás nyelvével azonosítják, azaz a kulturális értékek hordozójaként.

A tanulókat hétköznapi érintkezéseikben közegüktől és az oktatás tannyelvétől függően különböző intenzitású nyelvi hatás éri, ahol a formális és az informális szintéren egyaránt három – magyar standard, magyar kontaktusváltozat, horvát – nyelvváltozatot alkalmaznak, beszédhelyzetnek megfelelően mindennapi nyelvhasználatukban nyelvi készletüknek megfelelően kódot választanak, illetve váltanak. Nyelvi helyzetüket a diglosszia fergusoni értelmezésének¹¹ sajátos vonásai jellemzik, azaz célcsoporttól függően a magyar standard változat a formális beszédhelyzetben alkalmazott (iskola) emelkedett és presztízzsel bír, a horvátországi magyar szubstandard az informális szintérhez (család) kapcsolódó közönséges nyelvváltozat funkcióját tölti be. Emellett jelen van a fishmani diglosszia tágabb értelmezett állapota¹² is a horvát és a magyar változat viszonylat vonatkozásában, hiszen a horvát nyelv képviseli az emelkedett presztízzsel rendelkező formális szintéren alkalmazott kódot és ehhez képest a magyar a közönséges vernakuláris változatot.

Az érintkező nyelvek kontaktusnyelvészeti megnyilvánulásai

A társadalmi változások a nyelvben – a társadalmi interakció legfontosabb eszközeként – is azonnal érzékelhető változásokat eredményeznek, kisebbségi helyzetben pedig az anyaországitól eltérő politikai, gazdasági, kulturális körülmények bizonyos nyelvi különbségek kialakulásához vezetnek. Két- vagy többnyelvű helyzetben az érintkező nyelvek szoros együttélésének természetes következménye a nyelvek folyamatos kölcsönhatása a nyelv bármely nyelvi síkját érintve, az alkalmi interferenciajelenségek beépülésével a beszélők anyanyelvi rendszerébe állandósult kölcsönzéseként kontaktusváltozat létrejöttét idézik elő (Csernicskó–Szabó Mihály 2010: 182–3; Sándor 2001: 94). A nyelvi többközpontúság szemlélet alapján, miszerint a több önálló országban emelkedett funkcióban használt állami változatokkal rendelkező standard nyelveket többközpontú nyelveknek¹³ nevezzük, a horvátországi magyar beszélőközösség az anyaországitól eltérő baranyai nyelvváltozata a standard magyar nyelv kezdetleges központú állami változatának tekinthető (Kiss 1994: 93; Kontra 2003a: 303; Lanstyák 1998d: 159; Pete 1988: 780).

A magyar tannyelvű tanulóknak anyanyelvi nevelés folytán intézményesen lehetővé válik a standard magyar nyelvváltozat normájának elsajátítása kétnyelvű környezetben, míg a horvát tannyelvű iskolások többségi egynyelvű környezetük a fakultatív anyanyelvápolási órák kivételével nem biztosítja a standard magyar nyelv megfelelő gyakorlását intézményi keretek között. A kétnyelvűek nyelvhasználatában kétnyelvű normák érvényesülnek, nyelvváltozatuk az érintkezés erősségétől függően kontaktusjelenségek előfordulásával szükségszerűen eltér a magyarországi magyar nyelvváltozattól, jelentős egyéni különbségeket mutatva a kétnyelvűség helyzetétől és típusától függően (Kontra 1990: 95). A kétnyelvű régiók beszélői kisebbségi helyzetükből jelentkező nyelvi hiány által jelentősen határozottabban a nemstandard nyelvi megoldások felé hajlanak az egynyelvű magyarországi kontrollcsoporthoz képest, hiszen a kontaktusváltozók esetében tízedével, az egyetemes változók elfogadásában kétszeresen sűrűbben alkalmaznak nemstandard formákat. Ez az elvárásokkal összhangban áll, mivel egynyelvű környezetben jelentkező kontaktushatás csupán általános indoeuropeizmusként értelmezhető, kétnyelvű helyzetben pedig a másodnyelvvél való állandó kapcsolat a magyar kontaktusváltozatban idegenszerűbb alakok preferálását eredményezheti. A vizsgált egyetemes kontaktusváltozók – *analitizálódás, felesleges névmások, többes szám, szórend, kicsinyítő képzők, hasonlítás, feminizálás* – az indoeurópai nyelvekre jellemző megoldások használata átlageredmények alapján hasonlóképpen alakult a horvátországi minta és a többi kétnyelvű beszélőközösség körében, szemben az egynyelvű magyarországi kontrollcsoporttal. Figyelembe véve a célcsoportok részeredményeit viszont a horvát tannyelvű tanulóknál kimagaslóan érvényesül a másodnyelv hatása,

azaz leggyakrabban alkalmaznak kontaktusváltozatot, míg a magyar tannyelvű iskolások leginkább standardkövetőnek – *feminizálás* kivételével – minősülnek a vizsgált nyelvi jelenségek alapján az egész Kárpát-medencei magyar beszélőközösség viszonylatában. Kárpát-medencei szintű kontaktushatás azonban csak *az analitizálódás, a feminizálás és a kicsinyítő képzők* esetében látható, legkevésbé pedig *a szórend és a hasonlításra* alkalmazott formákban, hiszen minden kétnyelvű régió eredménye lényegesen eltér az egynyelvű adatközlőktől. A horvátországi magyar kontaktusváltozatban – és a többi kétnyelvű beszélőközösség nyelvváltozataiban is – a nyelvi jelenségek jelentős elfogadása által felvetődik, hogy ez még az interferenciajelenség megnyilvánulási formája vagy közösségi szinten normatívvá vált kölcsönzés kategóriája, hiszen a kontaktusban lévő nyelvek genetikailag és struktúráiban jelentősen különböznek, viszont a „mai módszertani eljárásaink nem teszik lehetővé a kontaktusjelenségek kiszűrését a velük ható és a nyelvi eredményben megmutatkozó más nyelvi és nyelven kívüli hatások együtteséből” (Göncz 2004: 142). Ugyanakkor *a feminizálás és a felesleges névmáshasználat* nagymértékű alkalmazása a kontaktushatás érvényesülése mellett a fokozott normakövetésnek is tulajdonítható, hiszen a másodnyelvből származó redundáns formák használata helyesebbnek tűnhet, ezáltal presztízsváltozatként használva őket. Az egész magyar nyelvterületre vonatkozó a kontaktusnyelvben közvetlen párhuzammal nem rendelkező vizsgált egyetemes nyelvi változók – *-t végű igék kijelentő és felszólító módú alakjai, inessivusi -ban/-ba, valószínűleg, hogy, -nök/-nők* változók – nemstandard változata ugyan kevésbé érvényesül az egyetemes kontaktusváltozókhoz képest, de kétnyelvű környezetben szinte azonos mértékben van jelen, kétszeresen sűrűbben az egynyelvű magyarországi minta viszonylatában. Az egyetemes változók elfogadásában a horvát tannyelvű tanulók legkevésbé – *inessivusi -ban/-ba* változó kivételével –, a magyar tannyelvű iskolások pedig leginkább preferálják a kodifikált normát – *valószínűleg, hogy* változó kivételével – a többi kétnyelvű beszélőközösséghez képest. A nyelvhelyességi eltérések feltehetően nem nyelvi kontaktusból, hanem a kisebbségi helyzet háttérköörülményeiből származnak¹⁴, a formális szintérről kiszorult anyanyelvhasználat együtt járó folyamánya a fokozatos nyelvleépülés, a köznyelv, illetve a kodifikált norma grammatikai szabályainak alacsonyabb ismerete, a sajátos nyelvi kifejezőeszközök használatának megritkulása által pedig gyakori következmény, hogy mindkét nyelvben „elhalványodnak a kifejezés legjellegzetesebb formái, s leegyszerűsödik, szintelenebbé válik a két nyelv” (Kossa 1978: 238-9). A vizsgált jelenségek azonban a nyelvi rendszer egészéhez viszonyítva töredéket képeznek, a kontaktusjelenségek megnyilvánulása pedig kevésbé számottevő, hiszen egyetlen esetben sem tapasztalható a standard norma eltűnése. A határon túli magyar beszélőközösség nyelvhasználatában a domináns államnyelvi hatás jelenléte mellett az anyanyelv használatának beszűkülése presztízscsökkenéshez és felcserélő kétnyelvűségi helyzetnek kedvez, hiszen a nyelvi bizonytalanság – nyelvi lapszus, nyelvi hiány, nyelvbtlás, elakadás és hezitáció kiküszöbölése, illetve a metalingvisztikai tudatosság, a hiperkorrekció és a normatúltesztelési törekvés – következtében az átmeneti kódváltáson túl nyelvváltozatuk idővel a többségi nyelv sajátos vonásaival bővül, kontaktusjelenségek és szubstandard elemek elterjedésével. A nyelvi interferencia valamennyi nyelvi szinten előfordulhat a nyelvi rendszer egészére vonatkoztatva, a változás pedig a nyelv elemi tulajdonságaként nem csupán a kétnyelvű régiókat érintő tünete, hiszen a nyelv belső változatai is távolodnak egymástól (Pusztai 1999: 95). Az anyanyelv hiányos ismerete hosszú távon a nyelvi rendszer erózióját, illetve nyelvi deficit kialakulását eredményezi, hiszen a beszélő beszédhelyzetnek megfelelően az első nyelvből hiányzó kifejezéseket (szerkezeteket) másodnyelvből pótolja, melynek állandósulásával alkalmi kódváltással az anyanyelv kerülése nyelvcserehez vezet, a kétnyelvűségen belüli dominanciaváltás következtében pedig az anyanyelvéhez frusztráció és szégyenérzet is párosulhat. A presztízsvesztett anyanyelv dominanciáját felváltó államnyelv-dominancia

folyamata némelykor generációs alapon történik, de végbemehet akár egyéni kétnyelvűség változásában, szórványhelyzetben pedig különösen veszélyes, hiszen a nyelvvesztés és asszimilációnak leginkább kitett közösséget képviselik (Péntek 2008: 149).

Az empirikus kutatás eredményei differenciált nyelvhasználatot jeleznek a horvátországi magyar fiatal generáció nyelvhasználatában, heterogén, illetve homogén életterük hatással van nyelvi rendszerükre, azaz az egyetemes és az egyetemes kontaktusváltozók használatának gyakoriságára, a célcsoportok között jelentkező eltérések a standard magyar nyelvváltozat elsajátításában pedig az iskola tannyelvének függvénye. Egy-, illetve kétnyelvű környezeti szocializálódásuk következtében nyelvi háttérüknek megfelelően érvényesül nyelvhasználatukban a másodnyelv hatása, ezáltal beszédtevékenységük nyelvhasználati és nyelvismereti tekintetben is eltér az egynyelvű közösségektől, sőt a többi kétnyelvű magyar kisebbségtől is. A beszélőközösségen belüli már lezajlott és folyamatban lévő tendenciaszerű nyelvi változások terjedésdinamikájának feltáró összehasonlítására és szisztematizálására vonatkozólag célszerű lenne további szociolingvisztikai kutatást elvégezni szélesebb korstruktúrájú nemzedéki mintára és nyelvi jelenségre kiterjesztve, a nyelvrendszerbeli sajátosságok kronologikus szinkron vetületének következetes megállapítása érdekében. A statisztikai elemzésből és a szubjektív önértékelésből nyert nyelvi adatok ugyanakkor nem feltétlenül prognosztizálják meg egy beszélőközösség jövőbeni nyelvhasználatának alakulását és mechanizmusait, viszont hosszútávon a vázolt tendenciák folytatásával kérdéses milyen irányú változások előidéző tényezői a tanulók későbbi nyelvválasztására és nyelvhasználatára. A kétnyelvű helyzetek mindenkori állapotát a labilitás jellemzi – nyelvhasználatról és a nyelv beszélőitől determinált –, dinamikus ütemű fogyatkozásuk pedig kedvezőtlen jövőbeli megmaradási perspektívát tükröz, így kérdésessé válik, hogy a felnövekvő generáció gyermekei beszélnek-e még szüleik anyanyelvét.

A téma újszerű és átfogó betekintést nyújt egy eddig még feldolgozatlan területbe, aktualitását tekintve pedig társadalmi fontosságú, mivel a jelen társadalom – egyéni és közösségi szinten egyaránt – felelősségtudatosságának függvénye az anyanyelv megtartását támogató nyelvművelés, a nyelvcserre megakadályozását célzó megfelelő értékmegőrző stratégia nyelvi tervezése és gyakorlati alkalmazása, a hozzáadott kétnyelvűségi körülmények biztosításával a magas szintű kétnyelvűség kifejlesztésének érdekében, s ebben az anyanyelvű oktatásnak a család nyelvi környezete mellett egyértelműen kiemelt jelentőségű szerepe van. A magyar nyelvű oktatási rendszer az anyanyelvmegtartás és -átörökítés (szoros összefüggésben az identitástudat is) szempontjából a kisebbségi nyelv fennmaradásának biztosítója, használati értékének tudatosítása és kulturális hozzájárulásának felismerése pedig a beszélőközösség minden tagjának társadalmi felelőssége, hiszen „a közösséget alkotó alapvető értékek egyike maga a nyelv”, a gyermek pedig „ennek a nyelvnek fontos társalkotója” (Bańcerowski 2004: 25). A felmérés eredményei tájékoztatást nyújtanak egy asszimilálódó beszélőközösség nyelvi helyzetéről, az pedig, hogy milyen irányú folyamatoknak vagyunk aktív alkotói vagy passzív megfigyelői jelenleg is szemtanúi vagyunk.

A tézisekben hivatkozott irodalom

- Bañcerowski Janusz 2004. A nyelvi kommunikációs viselkedés aktuális kérdései. In: Balázs Géza (szerk.) *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője I.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ. 25–46.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2007. A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Muravidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. MTA Nyelvtudományi Intézet. *Kisebbségkutatás.* 2: 214–240.
- Buda Béla 1994. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.* Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság. Animula Egyesület.
- Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella 2010. *Hátrányból előnyt: A magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól.* Bitskey Botond (szerk.) A határon túli magyarság a 21. században. Köztársasági Elnöki Hivatal. 167–198.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.*
- Hablicsek László 2004. A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása 1991-től 2021-re. In: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatási jelentései 78. 25–82.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. In: *Magyar Nyelv.* 92: 138–151.
- Kiss Jenő 1997. A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. In: *Magyar Tudomány.* 8: 957–969.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós 2003a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc–Siptár Péter (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 301–321.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom.* 5/4: 90–116.
- Lanstyák István 1998d. *Nyelvünkben – otthon.* Dunaszerdahely: Nap Kiadó.
- Lanstyák István–Simon Szabolcs 2002. A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen. In: *Kisebbségkutatás.* 11/ 2: 344–358.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2011. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelv. Magyarok Szlovákiában VII.* kötet. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 511–515.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése II.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 779–789.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 136–153.
- Popis stanovništva 2001. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. Web: www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/Hdefault.html (letöltés ideje: 2012.08.15.)
- Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarul. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 91–98.
- Sándor Klára 2001. Az élönnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 83–111.
- Sebők László 2003. A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar szempontból. In: Gyurgyik László–Sebők László (szerk.) *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 135–150.
- Skutnabb-Kangas Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Szilágyi N. Sándor 2002. Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség.* 4: 64–96.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 105–118.

A témában megjelent publikációk

- Denković Andrea. *Kétnyelvű nyelvhasználat szociolingvisztikai vizsgálata a horvátországi magyar általános és középiskolások körében* c. előadás a Balassi Intézet és a Márton Áron Szakkollégiumi Igazgatósága szervezésében a Tudomány Napja tiszteletére rendezett PhD konferencia (2010. november 29.).
- Denković Andrea. *A kétnyelvűség szociolingvisztikai dimenziói a horvátországi magyar tanulók nyelvhasználatában.* In: Hagyaték. Magyar Egyesületek Szövetsége. 2010. IV. évf., 11–12. sz. 13–75.

- Denković Andrea. *Kétnyelvűség a nyelvhasználat tükrében – az általános és középiskolás tanulók körében*. In: Acta Hungarica Universitatis Essekensis. Lábadi Károly (szerk.) Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku. Osijek. 2011. 3. sz. 34–50.
- Denković Andrea. *A nyelvi interakciók következményei kétnyelvű közösségekben*. In: Rovátkák. Horvátországi magyar kulturális és tudományos folyóirat. Lábadi Károly (szerk.) HunCro Médiaközpont. 2011. 2. sz. 30–48.
- Denković Andrea. *Nyelvi attitűd szerepe kisebbségi helyzetben*. In: Rovátkák. Horvátországi magyar kulturális és tudományos folyóirat. Lábadi Károly (szerk.) 2012. (megjelenés alatt)
- Denković Andrea. *A természetes kétnyelvűség mindennapjainkban*. In: Gasztrokulturális hagyományok a határ mentén. Helyi ízek – Helyi értékek. Gonda Tibor (szerk.) Horvátországi Magyar Vállalkozók Szövetsége. Kneževi Vinogradi. 2013. 128–133.
- Denković Andrea. *Prirodna dvojezičnost u svakodnevnom životu*. In: Gastrokulturno nasljeđe Baranje. Domaći okusi – Domaće vrijednosti. Gonda Tibor (szerk.) Savez poduzetnika Mađara Hrvatske. Kneževi Vinogradi. 2013. 134–138.

Jegyzetek

¹ A 1991. évi népszámláláson a magyar nemzetiségek (relatív többségben csupán 9 településen) ezerfős feletti számban a következők településeken éltek: Hercegszöllős 2 763 (40,6%), Bellye 2 435 (37,7%), Darázs 1 232 (26,6%), Pélmonostor 1 006 (7,7%). A 2001-es népszámláláson már csupán Hercegszöllősön 2 121 (40,9%) és Bellyén 1 921 (35,1%) található relatíve nagyobb tömbben.

² Labov által elnevezett jelenség a befolyásolás elkerülésének érdekében, hiszen „az emberek nyelviileg is másként viselkednek, ha nem megszokott környezetükben s nem megszokott társaikkal van dolguk” (Kiss 2002: 36).

³ Lambert (1975) elsőként különbözteti meg a két nyelv tudásának mértékét *kiegyenlített (balansz)* vagy *egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűségre*. *Kiegyenlített (balansz) kétnyelvűnek* az tekinthető, aki azonos mértékben, bár nem szükségképpen teljes tudással rendelkezik mindkét nyelven, *az egyenlőtlen (domináns) kétnyelvűségben* pedig értelemszerűen különbségek vannak a két nyelv egymáshoz viszonyított kompetenciát illetően (Bartha 1999: 184).

⁴ A *Bernstein-hipotézis* alapján a családi nyelvhasználat szociokulturálisan meghatározott jelenségeként determinált a társadalmi réteghez tartozás által, hiszen a család beszédtevékenység folyamán közvetíti a gyermeknek a nyelv társadalmilag elfogadott használati módját. Az osztály-, illetve a rétegspecifikus nyelvhasználat elősegíti vagy hátráltatja a gyermek kognitív fejlődését, azaz rétegtől függően esélyegyenlőtlenséget közvetít, így elkülöníti a *kidolgozott (formális) nyelvi kódot* – a komplex mondat szerkezetek, teljes mondatok alkalmazása – a *korlátozott (közösségi) nyelvi kódtól* – a rövid grammatikailag egyszerű és befejezetlen, szintaktikailag szegényes mondatok használatára alkalmas (Kiss 2002: 125–6).

⁵ A magyarság országokénti létszámváltozása az 1990-es években: Szlovénia (-22%, -2 000), Horvátország (-20%, -4 000), Szerbia (-15%, -50 000), Románia (-11%, -182 000), Ukrajna (-9%, -16 000), Szlovákia (-8%, -47 000), Magyarország (-2%, -180 000), Ausztria (+21%, +7000) (Sebők In: Hablicsek: 2004: 66).

⁶ Az 1991. évi népszámláláson 13,57%-kal, a 2001-sen pedig már 23,77%-kal kevesebben vallották magukat magyar anyanyelvűnek magyar nemzetiségükhöz képest. Ez ellentétet tendenciát tükröz az összes többi Kárpát-medencei magyar közösséghez viszonyítva – ugyanis a kisebbségek anyanyelv szerint általában többen vannak, mint nemzetiség szerint –, ahol 1–7%-kal több a magyar anyanyelvű a magyar nemzetiségűektől, s általában a magyar nemzetiségűek 95–98%-a határozottan magyar anyanyelvűnek tartják magukat (Sebők 2003: 144, 148).

⁷ Szilágyi (2002: 64–96) háromfajta, egymást követő – nyelvi, etnikai és felekezeti – asszimilációt különböztet meg, melyek addig kimutathatók, míg a következő asszimilációs lépés meg nem történt.

⁸ Bloomfield értelmezése szerint az egyén mindkét nyelvben és kultúrában egyaránt jártos, azaz birtokában van a nyelvi és kommunikációs kompetenciának is, illetve a két nyelvet úgy beszéli, mint az illető nyelvek anyanyelvi beszélői.

⁹ A *relativista-determinista hipotézis* szerint a gondolkodást az elsajátított és használt nyelv határozza meg, azaz a *nyelvi relativitás* a nyelvek különböző módú valóság kódolására utal, a *nyelvi determinizmus hipotézise* pedig a különböző nyelveket beszélő egyének különböző módon is gondolkodnak róla, a nyelvek különböző módú valóság szegmentációja által (Göncz 1999: 68).

¹⁰ Kiss (2002: 135) csoportosításában a *nyelvi attitűd összetétele*: a megismerő (kognitív), az értékelő (evaluatív) és az akarat (az első két komponens által meghatározott) összetevő.

¹¹ A *diglossia* (gör. diglossz – kétnyelvűség származéka) fogalmát a szociolingvisztikába Charles Ferguson vezette be (1959, 1975), olyan viszonylag állandósult nyelvi helyzetre, ahol egy nyelv két változatának funkció- és presztízskülönbsége van a használati szintereknek megfelelően (emelkedett változat – használata formális szinten, tanult; közönséges változat – használata informális szinten, anyanyelv); valamint további különbségek az irodalmi hagyomány, elsajátítás, sztenderdizáció, stabilitás, nyelvrendszertan területén (Bartha 1999: 66–74; Kiss 2002: 231–4).

¹² Joshua Fishman (1967) bővíti a diglossia terjedelmét, olyan nyelvi helyzetekre, amelyeknél az emelkedett és a közönséges változat két különböző nyelvhez tartozik, bevezetve a tri- és poliglossia fogalmát (Göncz 1999: 86–8).

¹³ A magyar nyelv többközpontúként való felfogása máig vitatott kérdés a nyelvészek körében a nyelvi szétfejlődés veszélye miatt (Lanstyák 1998, 2000; Lanstyák–Szabómihály 1997, 1998; Pete 1988; Péntek 2008, 2009; Szilágyi 2008). Az utóbbi időszak szociolingvisztikai kutatásai azonban igazolják, hogy a magyar nyelv megőrzése viszonylagos szerves egységét, állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, hiszen a standardtól való eltérések csak néhány szakregiszterben számottevőek és a kisebbségi változatokat inkább a nyelvi rendszer eróziója, a nyelvi hiány és leépülés, a funkcionális térszerkesztés veszélye fenyegeti (Lanstyák 2000: 229; Péntek 2009: 19, 2011: 104).

¹⁴ A mai Kárpát-medencei őshonos magyar kisebbségek anyanyelve a magyar nyelv egyik változata, amely társadalmi okok szükségszerű folyamánként eltér a magyarországi magyar nyelvi változatoktól, a különbségeket Kiss (1994: 94–5) típusok szerint rendszerezi. Lanstyák–Szabómihály (2011: 512) a szlovákiai magyar anyanyelvűek tanulmányozása folyamán a kisebbségi magyar változatokra is érvényes általánosítható megállapításokat tesznek, melyek a kontaktusváltozatok eltérésére vonatkoznak a magyarországi változattól. Az eltérések részben egynyelvű beszélőközösségeknél is érvényesül(het)nek, viszont kifejezettebben megnyilvánulnak kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi viselkedésében, így a felmérésben szereplő horvátországi adatközlőknél is.